

การศึกษาสงฆ์สมัยพุทธกาล

พระราชปริยัติกวี, ศาสตราจารย์ ดร.

อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดปากน้ำ

คันถุระและวิปัสสนาธุระ

“การศึกษาสงฆ์” ในสมัยพระพุทธเจ้าเรียกว่า “ธุระ” มี ๒ อย่างคือคันถุระ เรียนคัมภีร์ และวิปัสสนาธุระเรียนหลักการปฏิบัติแล้วลงมือปฏิบัติกรรมฐาน แต่หลังจากมีการเขียนคัมภีร์พระพุทธศาสนาแล้ว คำว่า “การศึกษาสงฆ์” มีนัยหมายถึงการศึกษาพระปริยัติธรรม(ปริยัติสังฆกรรม)หรือปริยัติศึกษาเป็นหลักซึ่งก็คือคันถุระนั่นเอง ในขณะที่ “วิปัสสนาธุระ” หมายถึงพระปฏิบัติดีสังฆกรรม(ศีล สมาธิ ปัญญา) เป็นการศึกษาอบรมกลม่อมเกลาตนเองทั้งด้านร่างกายและจิตใจให้มีความเรียบร้อยดีงาม

พระพุทธเจ้าทรงกำหนดธุระ(การศึกษา)สำหรับพระสงฆ์ไว้ ๒ อย่างเพื่อให้เหมาะกับวัยวุฒิ และคุณวุฒิของพระสงฆ์ซึ่งมีความหลากหลายด้านวัยและพื้นฐานความรู้เดิม ท่านที่บวชในขณะเป็นหนุ่ม มีพื้นฐานความรู้ดีก็ควรทำทั้งคันถุระและวิปัสสนาธุระ ดังที่สมัยหนึ่ง กุฎุมพีชาวเมืองสาวัตถีชื่อวามหาปาลบวชเมื่อตอนแก่ พอบวชได้ ๕ พรรษา

ก็เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลถามว่า “ในพระพุทธศาสนามีฐานะอยู่กี่อย่าง” พระพุทธองค์ตรัสว่า “มีฐานะอยู่ ๒ อย่างคือ คັນถฐานะกับวิปัสสนาฐานะ การเรียนนิกาย (คัมภีร์)หนึ่งก็ดี สองนิกายก็ดี จบพุทธวจนะคือพระไตรปิฎกก็ดี ตามสมควรแก่ปัญญาของตนแล้วจำไว้ได้ กล่าวบอกพุทธวจนะนั้น ชื่อว่า คันถฐานะ ส่วนการที่ภิกษุบำเพ็ญธรรมจนคล่องแคล่ว ยินดีอย่างยิ่งในที่เจียบสงบ เริ่มตั้งความสิ้นและความเสื่อมไว้ในอัมตภาพยังวิปัสสนาให้เจริญต่อเนื่องกันไปจนกระทั่งบรรลุอรหัตผล ชื่อว่า วิปัสสนาฐานะ” เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสจบ พระมหาปาลก็กราบทูลทันทิว่า “พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระองค์บวชตอนแก่ ไม่สามารถบำเพ็ญคันถฐานะให้บริบูรณ์ได้ แต่จักบำเพ็ญวิปัสสนาฐานะให้บริบูรณ์ได้ ขอพระองค์ตรัสบอกกรรมฐานแก่ข้าพระองค์เถิด”

**“ตนเองรักสุขเกลียดทุกข์ ฉันทใด
คนหรือสัตว์อื่น
ก็รักสุขเกลียดทุกข์ ฉันทนั้น ”**

คันถฐานะคือวิชาการ วิปัสสนาฐานะคือวิชาชีวิต เหตุที่คนบวชตอนแก่ไม่นิยมบำเพ็ญคันถฐานะก็เพราะ(๑)บางคนเรียนมามากแล้ว มีประสบการณ์มากแล้วจากทำงานตอนอยู่ครองเรือน บางคนอาจจบศิลปศาสตร์ ๑๘ ประการมาแล้ว วิชาการทางโลกบางเรื่องก็เหมือนวิชาการทางพระพุทธศาสนา คงไม่จำเป็นต้องเรียนอีก เพราะไม่ได้เอาไปใช้ประโยชน์มากนัก (๒) คันถฐานะ หรือ วิชาการทาง

พระพุทธศาสนาอีกซึ่ง ละเอียดซับซ้อน โดยเฉพาะปรมาัตถธรรมคือเรื่องจิต เจตสิก รูป นิพพาน ยากที่จะเรียนจบ คนมีอายุมากเรียนวิชาการนี้อาจทำให้ตัวเองลำบากโดยไม่จำเป็น

๑. คันถฐานะ

คันถฐานะ แปลว่าฐานะฝ่ายคัมภีร์ ฐานะคือการเรียนคัมภีร์ หมายถึงการศึกษาพระปริยัติธรรม ในสมัยพุทธกาลก็คือ

นวัคส์ตฤตศาสน์ คำสั่งสอนของพระศาสดามือองค์ ๙ อย่าง ประกอบด้วย (๑) สุตตะ พระสูตรทั้งหลาย รวมทั้งพระวินัยปิฎกและนิกาย (๒) คเณยะ ข้อความที่มีร้อยแก้วและร้อยกรองผสมกัน ได้แก่พระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด (๓) เวชยการณะ ไวยากรณ คือความร้อยแก้วล้วน ได้แก่พระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด และพระสูตรที่ไม่มีคาถาเป็นต้น (๔) คาถา ข้อความร้อยกรองล้วน เช่น ธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถาเป็นต้น (๕) อุกทาน ได้แก่พระคาถาพุทธอุทาน ๘๒ สูตร (๖) อิติวุตตกะ พระสูตรที่เรียกว่าอิติวุตตกะ ๑๑๐ สูตร (๗) ชาตกะ ได้แก่ ชาตก ๕๕๐ เรื่อง (๘) อัมภุตธรรม เรื่องอัศจรรย์ คือพระสูตรที่กล่าวถึงข้ออัศจรรย์ต่าง ๆ (๙) เวทัลล พระสูตรแบบถาม-ตอบที่ให้เกิดความรู้และความพอใจแล้วชักถามยิ่งๆ ขึ้นไป เช่น จูฬเวทัลลสูตร มหาเวทัลลสูตรเป็นต้น

ในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ พระสาวกผู้เชี่ยวชาญในคัมภีร์จะมีหลายรูป เช่น สายพระวินัยประกอบด้วย พระอุบาลีผู้เชี่ยวชาญพระวินัยอย่างยิ่งในยุคต้น ต่อมาก็มีพระทาสกะ พระโสณกะ พระสิคควะ และพระโมคคัลลีบุตรสืบทอดพระวินัยในอินเดียในยุคต่อมาเรื่อยมาจนถึงยุคพระจุฬภยะ พระติสสะ พระจุฬเทวะ และพระสิวะสืบทอดในเกาะลังกาสายพระสูตรและพระอภิธรรม ประกอบด้วย พระอานนท์ผู้เชี่ยวชาญพระสูตรและพระอภิธรรมอย่างยิ่งในยุคต้น ต่อมาก็มีพระเถระอีกหลายรูปสืบทอดจากยุคสู่ยุค ในสมัยพระพุทธเจ้า พระทัฬหะมัลบุตรได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้จัดที่นั่งที่นอนและ

จัดภัตตาหารถวายภิกษุ วิธีการจัดสถานที่
รองรับพระสงฆ์ก็คือ จัดแจงเสนาสนะ
สำหรับหมู่ภิกษุที่มีคุณสมบัติเสมอกันไว้ที่
เดียวกัน คือ จัดแจงเสนาสนะสำหรับภิกษุ
ผู้ทรงพระสูตรรวมกันไว้แห่งหนึ่ง
ด้วยประสงค์ว่า “ภิกษุเหล่านั้นจักชกซ้อม
พระสูตรกัน” จัดแจงเสนาสนะสำหรับภิกษุ
ผู้ทรงพระวินัยรวมกันไว้แห่งหนึ่ง
ด้วยประสงค์ว่า “ภิกษุเหล่านั้นจักวินิจฉัย
พระวินัยกัน” จัดแจงเสนาสนะสำหรับ
ภิกษุผู้ทรงพระอภิธรรมรวมกันไว้แห่งหนึ่ง
ด้วยประสงค์ว่า “ภิกษุเหล่านั้นจักสนทนา
พระอภิธรรมกัน” เหล่านี้คือหลักฐานแสดง
ถึงความรุ่งเรืองของคันถุระในสมัย
พุทธกาล

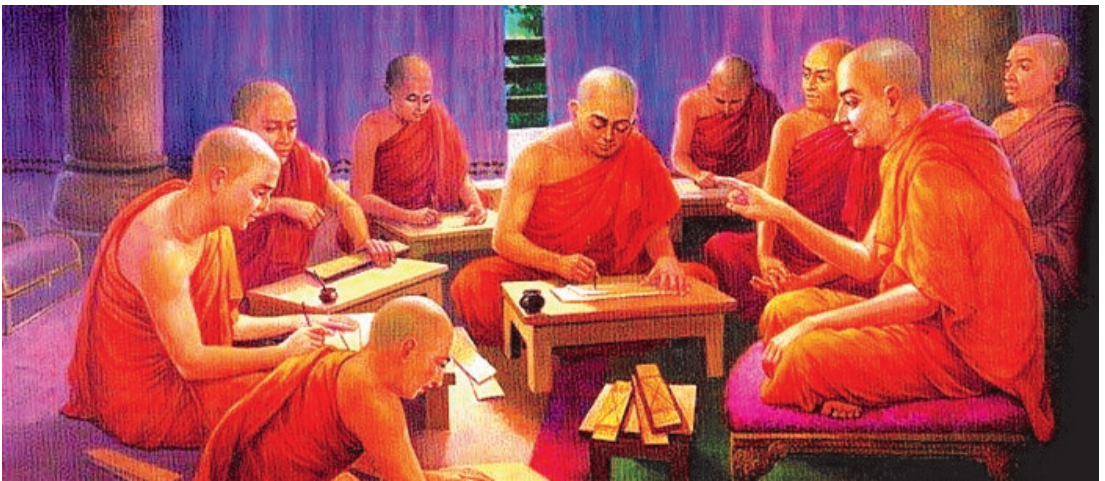
๒. วิปัสสนาธุระ

วิปัสสนาธุระก็คือกรรมฐานใน
พระพุทธศาสนา คำว่า “กรรมฐาน”
แปลว่า ที่ตั้งแห่งการงาน มีนัยตรงกับคำว่า
“ภาวนา” เป็นคำที่หมายถึงการปฏิบัติ
ธรรมหรือการฝึกอบรมจิตใจและอบรม
ปัญญาตามหลัก พระพุทธศาสนา
กรรมฐานหรือภาวนาในพระพุทธศาสนามี
๒ ประการคือ (๑) สมถกรรมฐาน หรือสมถ
ภาวนา การฝึกอบรมจิตใจให้เกิดความสงบ

หรือการฝึกสมาธิ (๒) วิปัสสนากรรมฐาน
หรือวิปัสสนาภาวนา การฝึกอบรมปัญญา
ให้เกิดความรู้แจ้งตามเป็นจริง หรือการ
เจริญปัญญา

๒.๑ สมถกรรมฐาน เป็น
วิธีการสร้างสมาธิอย่างที่โบราณจารย์ได้
ปฏิบัติสืบๆ กันมา ตามที่ท่านอธิบายไว้ใน
คัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นวิธีการที่ปฏิบัติกัน
อย่างเอาจริงเอาจังเป็นงานเป็นการ มุ่งฝึก
จำเพาะสมาธิแท้ๆ กำหนดวางกันไว้เป็น
รูปแบบ มีขั้นตอนที่ดำเนินไปตามลำดับ
คือ (๑) เตรียมการ โดยการตัดปليโพธคือ
ข้อติดข้อง ข้อกังวล หรือเหตุกังวล เช่น
ลาภ หมู่คณะ ญาติ (๒) เลือกเข้าหา
กัลยาณมิตรคือครูอาจารย์ผู้มีคุณสมบัติ
เหมาะที่จะให้กรรมฐานโดยต้องเป็นบุคคล
ที่มีธรรม(กัลยาณมิตรธรรม) (๓) การเลือก
กรรมฐานที่เหมาะสมกับจริตรับเอากรรมฐาน
อย่างใดอย่างหนึ่งใน ๔๐ อย่างที่เหมาะสมกับ
จริตของตนโยคีผู้ปฏิบัติกรรมฐานต้อง
พิจารณาพิจารณาให้คิดว่าตัวเองมีจิตแบบไหน
และอาจารย์ผู้ควบคุมการปฏิบัติก็ต้องช่วย
พิจารณาตรวจสอบดูว่าศิษย์ผู้นั้นๆ มีจิตแบบ
ไหน เพื่อให้สามารถเลือกประเภท
กรรมฐานให้เหมาะกับจิตนั้นๆ เช่น

ภาคจิต ผู้มีลักษณะนิสัยหนักไปทางภาค คือรักสวยรักงาม ควรใช้สุภกรรมฐานและ
กายคตาสติ โมหะจิต ผู้มีลักษณะนิสัยหนักไปทางโมหะ เวลาเหงาซึม เศื่องง งามาย
ควรใช้อานาปานสติกรรมฐานควบคู่กันไปกับการสนทนากับอาจารย์ (๔) เข้าอยู่ในวัด
ที่อยู่อาศัยหรือสถานที่ปฏิบัติซึ่งเหมาะแก่การเจริญสมาธิ พร้อมกันนั้นก็ตัดปณิธิ คือ
ข้อกังวลเล็กๆ น้อยๆ เสียให้หมด (๕) ปฏิบัติตามวิธีเจริญสมาธิ อุปกรณ์ในการสร้างสมาธิ
คือ กรรมฐาน ซึ่งแปลว่าที่ตั้งแห่งการทำงานของจิต หรือที่ให้จิตทำงาน หมายถึงสิ่งที่ใช้
เป็นอารมณ์ในการเจริญภาวนา เป็นอุปกรณ์ในการฝึกอบรมจิต เป็นสิ่งที่เอามาให้จิต
กำหนด เพื่อให้จิตมีที่เกาะจะได้สงบนิ่งไม่ฟุ้งซ่านไปอย่างไร้จุดหมาย กรรมฐานนั้น
กล่าวโดยสรุปในที่นี้ก็คือสิ่งที่เอามาให้จิตกำหนดเพื่อชักนำให้เกิดสมาธิ มีวิธีปฏิบัติ
ทั้งหมด ๔๐ อย่าง ผู้ปฏิบัติสามารถเลือกศึกษาและปฏิบัติตามความถนัดของตนเอง
ได้อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น วิธีแผ่เมตตา

ตัวอย่างวิธีปฏิบัติสมถกรรมฐานโดยใช้พรหมวิหารกรรมฐานข้อ “เมตตา”
มีลำดับขั้นคือ (๑) พิจารณาให้เห็นโทษของความโกรธ(โทสะ) ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้
สรุปความว่า “บุคคลผู้มักโกรธนั้น มีผิวพรรณทราม นอนเป็นทุกข์ ได้รับความเจริญแล้วก็ยัง
ถึงความเสื่อม ทำการเช่นฆ่าทางกาย วาจา ย่อมประสบความเสื่อมทรัพย์ ถึงความเสื่อม
ยศ ญาติมิตรและสหายหลีกเลี่ยง ผู้ถูกความโกรธครอบงำย่อมไม่รู้เหตุ ไม่รู้ผล ทำกรรม
(ไม่ดี)ที่ทำได้ยากเหมือนทำได้ง่าย ต่อเมื่อหายโกรธแล้วย่อมเดือดร้อนเหมือนถูกไฟไหม้”
เป็นต้น และพิจารณาให้เห็นประโยชน์(อานิสงส์)ของความอดทน(ขันติ) ดังที่พระพุทธเจ้า

ตรัสไว้สรุปความว่า “ความอดทนมี
อานิสงส์ ๕ ประการนี้คือ (๑) เป็นที่รักเป็น
ที่พอใจของคนหมู่มาก (๒) เป็นผู้ไม่มาก
ด้วยเวร (๓) เป็นผู้ไม่มากด้วยโทษ (๔)
เป็นผู้ไม่หลงลืมสติตาย (๕) หลังจากตาย
แล้วย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์”

(๒) พิจารณาบุคคลที่อาจเป็นอุปสรรค
ผู้ประสงค์จะสร้างสมาธิโดยเมตตาภาวนา
ควรพิจารณาดูโทษ(ข้อเสีย)อันอาจเกิดขึ้น
จากทำเมตตาภาวนาไปในบุคคล ๖
ประเภท คือคนที่เกลียดกัน ย่อมลำบากใจ
ทำให้เสียเวลาในการปรับความคิดให้หลัก
เว้นจากความเกลียดแล้วหันมาสู่ความรัก
เป็นการเพิ่มภาระให้ตัวเอง คนที่เป็น
สหายรักกันมาก อาจมีความก้าวหน้ใน
การปฏิบัติกรรมฐานได้ยาก เพราะไม่มี
แรงจูงใจทั้งด้านลบและด้านบวก
ย่อมลำบากเช่นเดียวกัน คนที่อยู่ในฐานะ
กลางๆ ไม่เกลียดไม่รักกัน ก็อาจลำบาก
เช่นเดียวกัน เพราะเหตุว่าการตั้งคน
ประเภทนี้ไว้ในฐานะเป็นครูและเป็นคนรัก
กันย่อมสำเร็จได้ยาก คนที่เป็นศัตรูกัน
อาจทำให้เกิดอุปสรรคได้ เพราะเหตุว่าเมื่อ
ระลึกถึงคนที่เป็ศัตรูกัน ความโกรธย่อม
เกิดขึ้น คนที่มีเพศตรงข้าม อาจทำให้เกิด

อุปสรรคได้เช่นเดียวกัน เพราะเหตุว่าเมื่อ
ระลึกถึงเจาะจงคนที่มีเพศตรงข้าม
ความกำหนดย่อมเกิดขึ้น คนที่ตายแล้ว
ย่อมเป็นการเสียเวลาโดยไม่มีประโยชน์
เกิดขึ้น เพราะเหตุว่าถึงจะทำเมตตา
ภาวนา ก็ไม่มีอานิสงส์ให้เข้าถึงแม้แต่
อุปจารสมาธิได้ (๓) ทำเมตตาภาวนา
ตามลำดับเมื่อรู้ชัดว่าควรดทำเมตตา
ภาวนาในบุคคลประเภทไหนและทำ
เมตตาภาวนาในบุคคลประเภทไหน ก็ลง
มือปฏิบัติโดยเริ่มทำเมตตาภาวนาไปใน
บุคคลประเภทต่างๆ ตามลำดับ คือ ใน
ตนเอง ในเบื้องต้น โยคีผู้ปฏิบัติพึงทำ
เมตตาภาวนาด้วยการกำหนดใจหรือกล่าว
เพียงเบาๆ ว่า “ขอเราจะเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มี
ความเบียดเบียน ไม่มีทุกข์ มีความสุข
บริหารตนไปเถิด” ดังนี้ก็ได้ เหตุที่ต้อง
เจริญเมตตาภาวนาไปในตนก่อนนั้น
ก็เพราะต้องการให้เป็นพยานว่า “ตนเองรัก
สุขเกลียดทุกข์ ฉันทใด คนหรือสัตว์อื่นก็รัก
สุข เกลียดทุกข์ฉันทนั้น” ในคนที่เป็
สหายรักหรือคนที่เคารพกัน ในลำดับ
ต่อมา โยคีผู้ปฏิบัติพึงระลึกถึงคุณความดี
ของคนอื่นที่ทำให้เป็นที่รักและเคารพกัน
แล้วทำเมตตาภาวนาโดยนัยว่า

“ขอท่านผู้นั้น จงถึงความสุข ไม่มีทุกข์เกิด” เป็นต้น ในบุคคลที่อยู่ในฐานะกลางๆ และในบุคคลที่เป็นศัตรูกัน(ถ้ามี)

๒.๒ วิปัสสนากรรมฐาน การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามเป็นจริง หรือการเจริญปัญญา วิธีปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานมี ๒ แบบ คือ

แบบที่ ๑ สมถยานิก เมื่อเตรียมการด้านพื้นฐานและรากเหง้าของปัญญา (วิปัสสนา) ดังกล่าวเรียบร้อยแล้ว เพื่อจะทำลำดับของปัญญา(วิปัสสนา)คือทวิปฏิวิสุทธิติ

**“ ดีต้องมาก่อนเก่ง นั่นคือ
ต้องสร้างคนดีก่อนสร้างคนเก่ง
ความดีเป็นเครื่องมือสร้างความเก่ง ”**

เป็นต้น ให้สมบุรณ โยคีผู้เป็น “สมถยานิก” เมื่อจะปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเพื่อพัฒนาปัญญา พึงออกจากรูปฌานและอรุฌาน ฌานใดฌานหนึ่งก่อน เว้นไว้แต่เนวสัญญานาสัญญายตนะเพื่อใช้เป็นฐาน พึงกำหนดองค์ฌานมีวิตกเป็นต้น และธรรมที่ประกอบด้วยองค์ฌานมีเวทนาเป็นต้นโดยลักษณะและหน้าที่เป็นต้น ครั้นแล้วพึงกำหนดลงว่า “ทั้งหมดนั้นเป็นนาม” เพราะอรรถว่าเป็นสิ่งที่นุ่มไปได้ เพราะมุ่งหน้าโน้มไปสู่ อารมณ สํารวจนามนั้นหาดูไปว่า “นามนี้อาศัยอะไร ?” ก็จักพบว่า “หัตถรูปเป็นที่อาศัยของนาม” ต่อจากนั้นพึงกำหนดจบุรูปคือภูตรูป(ดิน น้ำ ไฟ ลม)ซึ่งเป็นที่อาศัยของหัตถรูป และอุปาทายรูปที่เหลือก็อาศัยภูตรูป โยคีพึงกำหนดลงว่า “ทั้งหมดนั้นเป็นรูป” เพราะเป็นสิ่งเสื่อมสลายได้ ต่อจากนั้นพึงกำหนดนามรูปด้วยกันโดยสรุปว่า “นามมีการโน้มไปเป็นลักษณะ รูปมีการเสื่อมสลายเป็นลักษณะ” เมื่อมีความคล่องแคล่วชัดเจนในการกำหนด ชื่อว่าได้ทำทวิปฏิวิสุทธิติให้ถึงพร้อมสมบุรณ เมื่อทวิปฏิวิสุทธิติสมบุรณแล้ว ย่อมเป็นพื้นฐานแก่การทำกัชาวิตตรณวิสุทธิติ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิติ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิติ และญาณทัสสนวิสุทธิติให้สมบุรณตามลำดับเป็นแนวทางไปสู่การตัดกิเลสต้นหาได้

เช่นเดียวกัน ดังที่พระอานนท์ได้กล่าวไว้
ตอนหนึ่งว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เจริญ
วิปัสสนามีสมณะนำหน้า เมื่อเธอเจริญ
วิปัสสนาอันมีสมณะนำหน้าอยู่ มรรค
เกิดขึ้น เธอเสพคุ่น เจริญ ทำให้มากซึ่ง
มรรคนั้น เมื่อเธอเสพคุ่น เจริญ ทำให้มาก
ซึ่งมรรคนั้น สังโยชน์ทั้งหมดย่อมถูกละได้
อนุสัยทั้งหลายย่อมสิ้นไป” พระพุทธเจ้า
ตรัสถึงวิธีการพัฒนาปัญญาแบบ
สมถยานิกไว้ตอนหนึ่งว่า ““เรานั้นแล สัจด์
จากกามทั้งหลาย สัจด์จากอกุศลธรรม
ทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน ... จตุตถฌาน ...
อากาสาัญญาตนะ ... เนวสัญญานา
สัจญายตนะ .. บรรลุสัจญญาเวทิตินิโรธ
อยู่ เพราะเห็นด้วยปัญญาอาสวะทั้งหลาย

ก็ได้ถึงความสิ้นไป”

แบบที่ ๒ วิปัสสนายานิก โยคี
ผู้เป็น “วิปัสสนายานิก” เมื่อจะปฏิบัติ
วิปัสสนากรรมฐานเพื่อพัฒนาปัญญา
กำหนดพิจารณารูปคือมหาภูตรูปได้แก่
ธาตุ ๔ (ดิน น้ำ ไฟ ลม) โดยในเบื้องต้น
กำหนดพิจารณาธาตุดินและธาตุน้ำแยก
ย่อยเป็นอาการ ๓๒ เริ่มจากผมเป็นต้นไป
เมื่ออาการ ๓๒ ปรากฏชัด ส่วนที่เป็นธาตุ
ไฟและธาตุลมซึ่งแยกย่อยเป็นอาการอีก
๑๐ อย่างก็ปรากฏชัดตามมา โยคีผู้ปฏิบัติ
ครั้งรวมรูปทั้งหมดนั้นเข้าด้วยโดยลักษณะ
คือความเสื่อมสลาย ก็จะทำให้เห็นว่า “นั่นเป็น
รูป” เมื่อโยคิกำหนดเห็นรูปอย่างนั้นแล้ว

อรูปธรรมทั้งหลาย(นาม)ก็ปรากฏ โยคีรวม
อรูปธรรมทั้งหมดเข้าด้วยกันโดยลักษณะ
คือความนุ่มไปได้ ก็จะทำให้เห็นว่า “นั่นเป็น
นาม” วิปัสสนาญาณก็คือเป็นวิธีการพัฒนา
ปัญญาอีกแบบหนึ่งที่น่าไปสู่ความรู้แจ้ง
เห็นจริงทั้งระดับโลกียะและโลกุตตระ
พระพุทธเจ้าตรัสถึงวิธีการพัฒนาปัญญา
แบบวิปัสสนาญาณตอนหนึ่งว่า “เมื่อใด
เรารู้ชัดความเกิด(สมุทัย) ความดับ(อัสถง)
คุณ(อัสสาทะ) โทษ(อาทีนพ) และเครื่อง
สลัดออก(นิสสรณะ)อินทรีย์ ๖(ตา หู จมูก
ลิ้น กาย ใจ)ตามความเป็นจริง เมื่อนั้นเรา
จึงยืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณ
อันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มาร
โลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณ
พราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ อนึ่ง ญาณ
ทัสสนะเกิดขึ้นแก่เราว่า วิมุตติ (ความ
หลุดพ้น) ของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติ
สุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก”

**พระอุปัชฌาย์และพระอาจารย์
กัลยาณมิตรเพื่อความมั่งคั่งแห่งวิชา**

กระบวนการศึกษาในพระพุทธศาสนา
สมัยพุทธกาล(สมัยที่พระพุทธเจ้ายังพระ
ชนม์อยู่) ให้ความสำคัญแก่สายสัมพันธ์

ระหว่างศิษย์กับอาจารย์ คือ พระอุปัชฌาย์
(ผู้บวชให้)กับพระสถิติวีhariก(ผู้รับการ
บวช-ศิษย์) และพระอาจารย์(ผู้เป็นเจ้าของ
สำนักแต่ไม่ได้บวชให้)กับพระอันเตวาสิก
(ผู้มาอยู่กับเจ้าสำนักโดยที่ท่านไม่ได้เป็น
พระอุปัชฌาย์-ศิษย์) โดยเฉพาะใน ๕
พรรษาแรก ต้องให้มีความสัมพันธ์
แน่นแฟ้นมากที่สุด องค์ประกอบที่ทำให้
ความสัมพันธ์ระหว่างพระอุปัชฌาย์
กับพระสถิติวีhariกแน่นแฟ้น เรียกว่า
อุปัชฌาย์วัตร กับสถิติวีhariกวัตร
องค์ประกอบที่ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่าง
พระอาจารย์กับพระอันเตวาสิก แน่นแฟ้น
เรียกว่า อาจารย์วัตรกับอันเตวาสิกวัตรเป็น
การเอาใจใส่ต่อกันและกันด้วยความ
เอื้อเพื่อเกื้อกูลทุกเรื่องเกี่ยวกับการดำเนิน
ชีวิต ซึ่งจะนำไปสู่การปลุกศรัทธา
ในกันและกันเป็นเบื้องต้นก่อนที่จะนำไปสู่
การทำกิจกรรมร่วมกันในเรื่องอื่นๆ ต่อไป
สาระสำคัญบางตอนของวัตรต่างๆ เช่น

อุปัชฌาย์วัตร(วิธีที่สถิติวีhariก
ประพฤติโดยชอบในอุปัชฌาย์) ...
เมื่ออุปัชฌาย์กำลังกล่าว ไม่พึงกล่าวสอด
ขึ้นในระหว่าง อุปัชฌาย์กล่าวถ้อยคำใกล้

ต่ออาบัติ(สุ่มเสี่ยงจะเป็นอาบัติ) ฟังห้ามเสีย ถ้าอุปัชฌาย์ต้องการจะให้เรียน ฟังเรียน ถ้าอุปัชฌาย์ต้องการจะให้สอบถามอรรถ ฟังสอบถาม อุปัชฌาย์อยู่ในวิหารใด ถ้าวิหารนั้น สกปรก ถ้าสามารถ ฟังชำระให้สะอาด ถ้าอุปัชฌาย์เกิดความเห็นผิด สัททวิหาริกฟังให้ สละเสีย หรือฟังบอกภิกษุอื่นให้ช่วยให้สละเสีย หรือฟังแสดงธรรมแก่อุปัชฌาย์...

สัททวิหาริกวัตร(วิธีที่อุปัชฌาย์ประพฤติโดยชอบในสัททวิหาริก) ... อุปัชฌาย์ฟัง สงเคราะห์อนุเคราะห์สัททวิหาริกด้วยอุทเทส(การเรียนการสอน) บริบูรณ์(สืบค้นหา ความรู้) โอวาท(แนะนำตักเตือน) และอนุศาสน์(สั่งสอน)ถ้าสัททวิหาริกเกิดความเห็นผิด

**“ความเป็นคนดีจะเกิดขึ้น
ก็ต่อเมื่อได้นำเอา
ความรู้วิชานั้นๆ มาปฏิบัติ”**

อุปัชฌาย์ฟังให้สละเสีย หรือฟังบอกภิกษุอื่นให้ช่วยให้สละเสีย หรือฟังแสดงธรรมแก่สัททวิหาริก

สาระของอาจารย์วัตรและอันเตวาสิกวัตรก็มีเหมือนกับอุปัชฌาย์วัตรและสัททวิหาริกวัตร โดยสรุป วัตรทั้งหมดนี้มีสาระเพื่อความเอื้อเฟื้อต่อกัน สร้างความอบอุ่น ความเป็นกัลยาณมิตร สร้างสายสัมพันธ์ต่อกันทั้งด้านภาพและจิตภาพ ซึ่งเมื่อผู้เป็นศิษย์มีอายุพรรษาเกิน ๕ ปีไปแล้ว แม้จะแยกย้ายกันไปอยู่ต่างถิ่นที่ แต่ก็ยังคงความเป็นศิษย์-อาจารย์กันอยู่

อย่างเหนียวแน่น ความมกของวิชาที่ได้เรียนมาจากพระอุปัชฌาย์หรืออาจารย์อย่างใกล้ชิดจะเพิ่มขึ้นอย่างไม่รู้จบ ยิ่งใช้วิชาที่ยิ่งเพิ่มปริมาณแตกฉานขยายต่อเนื่องเรื่อยไป เพราะได้อาศัยหล่อเลี้ยงความมกของวิชาคือศรัทธา ดังพุทธภาษิตว่า “สทฺธา พิชฺชํ ตโป วุญฺจิ - ศรัทธาเป็นพืช ความเพียรเป็นฝน” อานิสงส์ยิ่งใหญ่ที่ได้จากวัฏฒนธรรมการศึกษาแบบนี้ก็คือ ทั้งอาจารย์ทั้งศิษย์ได้เรียนรู้จากกันและกัน เป็นแบบอย่างที่ดีงามแก่กันและกัน เกิดศรัทธาในกันและกัน เอื้อเพื่อเกื้อกูลกัน

สร้างกระบวนการจัดการความรู้ร่วมกัน

หลักคิดหลักครู จากบทเรียนการศึกษาสงฆ์สมัยพุทธกาล

ประเพณีอันดีงามเกี่ยวกับการศึกษาสงฆ์ในสมัยพุทธกาล พอสรุปเป็นหลักคิดหลักครูอันจะเป็นแนวปฏิบัติสำหรับครูและนักเรียนในสังคมยุคใหม่ได้ดังนี้

ขั้นที่ ๑ สร้างศรัทธา ครูอาจารย์ผู้ทำหน้าที่สอนต้องมีหลักคิดคือ ศรัทธาเป็นฐานของการเรียนการสอนสรรพวิชาดังพุทธภาษิตว่า “สทุธาย ตรติ โธม” แปลว่า ข้ามพันธ์

หุบเหวหล่มเลนได้ด้วยศรัทธา เบื้องต้นแห่งความสำเร็จในการสอนคือศรัทธา ผู้สอนต้องมีศรัทธา ผู้เรียนก็ต้องมีศรัทธา โดยเฉพาะผู้เรียนนั้นเกิดศรัทธาขึ้นได้มาเพราะผู้สอนมีคุณสมบัติที่พึงประสงค์

คุณสมบัติที่พึงประสงค์ของผู้สอนมี ๒ ส่วนคือส่วนที่ ๑ จรรยา คือคุณสมบัติด้านความประพฤติ พระพุทธศาสนาแสดงคุณสมบัติของผู้เป็นครูอาจารย์ไว้ เรียกว่า กัลยาณมิตตธรรม มี ๗ประการดังนี้ (๑)น่ารัก (๒)น่าเคารพ (๓) น่ายกย่อง (๔) รู้จักพูด รู้จักชี้แจง (๕) รับฟังคำแนะนำวิพากษ์วิจารณ์ได้ (๖) พูดเรื่องที่ยุ่งยากซับซ้อนให้เข้าใจได้ (๗) ไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหล ส่วนที่ ๒ วิชา คือคุณสมบัติด้านวิชาการคนที่เป็นครูอาจารย์ต้องมีความโดดเด่นทางวิชาการจนเป็นที่สังเกตได้ นั่นคือเป็นคนที่มีคุณสมบัติเรียกว่า “พาหุสัจจะ” แปลว่า ความเป็นผู้ได้ยินได้ฟังมามาก เรียนรู้มามาก หรือคงแก่เรียน มีองค์ประกอบซึ่งเป็นตัวชี้วัด ๕ คือ (๑) พหุสสุตา เรียนมาก (๒) ธตา จำได้ (๓) วจสา

ปริจิตา ใช้คล่อง (๔) มนสาอนุเปกขิตา
ขึ้นใจ (๕) ทิฏฐิญา สุปฏิวิทธา เชี่ยวชาญ
เกี่ยวกับหลักวิชานั้นๆ ทั้งที่เป็นต้นฉบับ
(Original) และคำอธิบายรวมทั้งความเห็น
ของคนยุคต่อมา

ความรู้ที่จำเป็นต้องถ่ายทอดเพื่อให้
คนมีคุณธรรม จริยธรรม มี ๒ ส่วน คือ
ความรู้ด้านวิชาการเฉพาะสาขากับความรู้
เรื่ององค์ประกอบพื้นฐานแห่งชีวิต
นอกจากจะรู้ว่าปรัชญาคืออะไร ศาสนาคือ
อะไร ตรรกศาสตร์คืออะไร วัฒนธรรมคือ

อะไร เป็นต้นแล้ว ผู้สอนยังต้องรู้และเข้าใจ
อย่างลึกซึ้งซึ่ง ด้วยว่าชีวิตคืออะไร?
ประกอบด้วยอะไร? ชีวิตเกิดขึ้น ตั้งอยู่
และดับไปอย่างไร? ชีวิตเป็นอย่างไร?
อะไรคือเป้าหมายที่แท้จริงของชีวิต?
เพื่อนำมาประกอบการจัดการระบบวิชา
และวิธีการถ่ายทอดความรู้ให้มีผลต่อการ
พัฒนาชีวิตมนุษย์

คุณสมบัตินี้ทั้ง ๒ ส่วนนี้จะเป็น
เครื่องมือสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นในศิษย์
ถ้าผู้สอนไม่มีคุณสมบัติดังกล่าว ศิษย์ไม่มี

ศรัทธา การเรียนการสอนก็ลึกแต่ว่าสอนวิชาการ
ไม่เจริญงอกงาม จิตใจก็ไม่มีเจริญงอกงาม แม้จะจบ
เป็นบัณฑิต ความเป็นบัณฑิตก็ไม่เจริญงอกงาม ใช้
วิชาความรู้ไปประกอบหน้าที่การงานก็ไม่เจริญ
งอกงามเท่าที่ควร

ขั้นที่ ๒ การปลูกฝังผู้เรียน กรอบในการ
ปลูกฝังผู้เรียนคือไตรสิกขา ประกอบด้วยศีล สมาธิ
ปัญญา ซึ่งเป็นหลักกรรมฐานในพระพุทธศาสนา
นั่นเอง การปลูกฝังผู้เรียนให้มีศีล สมาธิ ปัญญา
เป็นองค์ประกอบสำคัญเบื้องต้นในการเรียนการ
สอนยุคใหม่ คนดีคือคนที่มีศีล สมาธิ ปัญญา
คนไม่ดีทำอะไรก็มีปัญหาไปหมด เรียนหนังสือไป

วิชาที่ได้มาก็กลายเป็นวิชามาร คนไม่มีสมาธิเรียนหนังสือไม่จำ เรียนไปหงุดหงิดไป คนไม่มีปัญญาเรียนหนังสือไม่รู้เรื่อง นี่คือสิ่งที่นักบริหารการศึกษาต้องรู้และใส่ใจให้มาก

หลักคิดในการจัดการเรียนการสอน ก็คือ ดีต้องมาก่อนเก่ง นั่นคือต้องสร้างคนดีก่อนสร้างคนเก่ง ความดีเป็นเครื่องมือสร้างความเก่ง คนดีเมื่อได้รับการศึกษาไปจะกลายเป็นคนเก่งได้ไม่ยาก ศิล สมาธิ ปัญญามีลักษณะเป็นทั้งวิธีการและเป้าหมายไปในขณะเดียวกัน นั่นคือในบางกรณี ถ้าประสงค์จะให้คนมีศีล สมาธิ ปัญญา ก็ใช้วิธีการ

ประกอบพิธีทำบุญ ให้ทาน สมาทานศีล ถือนิบัติอยู่เป็นประจำ นานไปก็จะมี อหิงสา ศัยเป็นคนมีศีล หมั่นฝึกปฏิบัติกรรมฐานกล่อมเกลาคใจอยู่เป็นประจำ โดยวิธีการต่างๆ นานไปกลายเป็นคนมีสมาธิดี ฝึกคิดฝึกใคร่ครวญอยู่เสมอ นานไปกลายเป็นคนสติปัญญาดี อย่างนี้เรียกว่าเป็นทั้งวิธีการและเป้าหมาย

ในบางกรณี ศิล สมาธิ ปัญญาอยู่ในลักษณะเป็นเป้าหมาย เช่น ประสงค์จะให้คนมีศีล สมาธิ ปัญญาต้องทำกิจกรรมหรือพิธีกรรม บางโรงเรียนใช้วิธีการให้เด็กไหว้พระสวดมนต์นั่งกรรมฐานฝึกสมาธิ

ก่อนเรียน สังคมบางท้องถิ่นที่มีการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาอยู่เป็นประจำ แล้วให้ถือเป็นโอกาสที่ผู้คนในสังคมนั้นจะได้มาร่วมกันทำสาธารณประโยชน์และพูดคุยกัน แต่เรื่องดีงามหรือถือโอกาสอบรมสั่งสอนกันไม่นานจะกลายเป็นคนมีศีล หรือบริกรรม(ท่องบ่น) หัวใจติปิไโส(อิ, สวา, สุ) หรือหัวใจอริยสัจจ ๔ (ทุ, ส, นิ, ม) อยู่เป็นประจำ ไม่นานก็จะกลายเป็นคนมีสมาธิดี และท้ายที่สุดย่อมมีผลทำให้เกิดปัญญา

ขั้นที่ ๓ กรอบในการถ่ายทอดความรู้ กรอบในการถ่ายทอดความรู้ควร

ดำเนินตามธรรมเนียมพระพุทธานุศาสนาคือ ปรีชาปฏิบัติ ปฏิภาณ ปรีชาปฏิบัติก็คือ เรียนทฤษฎี ปฏิบัติคือฝึกปฏิบัติตามทฤษฎีที่ได้เรียนมา ปฏิภาณคือการบรรลุผลของการปฏิบัติ ว่าตามหลักพระพุทธานุศาสนาจริงๆ ปรีชาปฏิบัติก็คือพระพุทธานุ คำสั่งสอนของพระพุทธานุ ปฏิบัติคือ คำสอนของพระพุทธานุที่สรุปลงมาเป็นแนวปฏิบัติในกรอบไตรสิกขา ปฏิภาณคือผลของการ ปฏิบัติระดับต้นคือสุข สงบ เยือกเย็น ระดับสูงคือมรรค ผล นิพพาน การถ่ายทอดเนื้อหา ให้ครอบคลุมกระบวนการวิชาต้องประยุกต์ตามหลักพระพุทธานุ

วิชาการอื่นๆ ก็มีกรอบในการถ่ายทอดความรู้ไม่แตกต่างกัน ไม่ว่าจะ เป็น ภาษาศาสตร์ สังคมศาสตร์ วิทยาศาสตร์และคณิตศาสตร์ นั่นคือต้องมีทั้งปรีชา ปฏิภาณ ปฏิภาณ จะให้นำหนักในส่วนไหนมากกว่ากันขึ้นอยู่กับลักษณะของวิชา

กรอบในการถ่ายทอดวิชาการเพื่อการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมควรได้รับการเน้นใน ด้านไหน ? มีคำสำคัญอยู่ ๒ ชุดที่ควรนำมาพิจารณาประกอบการจัดการเรียนการสอน คือ (๑)รู้ดี ทำได้ ใช้เป็น และ(๒)สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น

“รู้ดี ทำได้ ใช้เป็น” เป็นเป้าหมายด้านวิชาการ “รู้ดี” คือรู้ปรีชา รู้ทฤษฎี “ทำได้” คือ ปฏิบัติได้ตามที่รู้ รู้อย่างไร ทำได้อย่างนั้น “ใช้เป็น” คือปฏิภาณ เมื่อเรียนจบมาแล้วไม่ได้เอา ความรู้มาใส่ปากแบกหาม แต่เมื่อถึงสถานการณ์ที่จำเป็น สามารถนำความรู้นั้นมาใช้ให้เป็น ประโยชน์ได้

“สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น” เป็นกรอบในการสร้างจรรยาหรือวิชาชีวิต ครูอาจารย์ต้องการให้ศิษย์เป็นมนุษย์สมบูรณ์ เป็นคนดีมีศีลธรรม ต้องสอนเขาให้รู้วิธีการที่จะเป็น ต้องทำให้ดู อยู่ให้เห็นเป็นตัวอย่างที่ดี(Role Model)สถาบันการศึกษายุคใหม่ปัจจุบันเปิดสอนหลักสูตรผลิตบัณฑิตก็ด้วยวัตถุประสงค์ ๒ อย่าง คือ (๑) สร้างบัณฑิตที่มีลักษณะเฉพาะทาง (๒)สร้างนักปฏิบัติ

มีข้อสังเกตเพื่อให้พิจารณาในประเด็นความเป็นนักทฤษฎีกับความเป็นนักปฏิบัติ ทฤษฎีเกิดจากความคิดของคนแล้วเอาไปบรรจุไว้ในตำรา วิธีปฏิบัติเกิดจากประสบการณ์ที่ได้รับมาจากสถานการณ์จริงซึ่งมีความแตกต่างหลากหลายไปตามกาละ เทศะ บุคคล และสภาพแวดล้อม

การเป็นคนดีกับการเป็นคนมีความรู้ทางศาสนามีความสัมพันธ์กันแต่ไม่ใช่เรื่องเดียวกันเสียทีเดียวความเป็นคนดีเกิดจากการปฏิบัติตามหลักศาสนาและกฎเกณฑ์ทางสังคม การมีความรู้เชี่ยวชาญวิชาการด้านศาสนาเป็นหลักประกันว่าจะทำให้เป็นคนดีได้ส่วนหนึ่ง กล่าวคือเป็นพื้นฐานได้ แต่จะเป็นคนดีได้จริงก็ต่อเมื่อมีการนำหลักศาสนานั้นไปปฏิบัติในการดำเนินชีวิต ดังนั้นจัดให้เรียนวิชาพระพุทธศาสนา ผลที่ได้คือมีความรู้เข้าใจหลักพระพุทธศาสนา

ความพยายามของหลายคนที่จะให้มีการเรียนการสอนวิชาศาสนาในโรงเรียน ในวิทยาลัย หรือในมหาวิทยาลัย ด้วยหวังว่าจะทำให้ผู้เรียนเป็นคนดีจึงเป็นไปตามที่หวังบ้าง ไม่เป็นไปตามที่หวังบ้าง เพราะความจริงก็คือว่า มีการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาผลที่ได้ก็คือความรู้ความเข้าใจวิชาพระพุทธศาสนา แต่ความเป็นคนดีต้องเป็นอีกขั้นหนึ่ง ความเป็นคนดีจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อได้นำเอาความรู้วิชานั้นๆ มาปฏิบัติ

วิชาการทั้งหลายก็เหมือนกัน เรียนจบแล้ว สิ่งที่ได้คือความรู้ แต่ไม่แน่ว่าจะมีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์หรือไม่ เป็นเรื่องที่น่าขบคิด ประเด็นที่นักการศึกษาต้องรู้ในเบื้องต้นคือ หลักวิชาการทั้งหลายจะเจริญออกงามและเป็นประโยชน์ต่อชีวิตใดๆ ต้องมีการปฏิบัติและเกิดผลของการปฏิบัติ ซึ่งจะก่อผลสืบเนื่องคือ “ปีติ” แปลว่าความอิ่มใจที่จะย้อนกลับไปหล่อเลี้ยงชีวิตให้สดชื่นเต็มด้าไปกับหลักวิชานั้น ดังนั้น เรื่องของการศึกษานี้ องค์ประกอบแห่งความงอกงาม คือ (๑)อาจารย์ผู้เป็นกัลยาณมิตร (๒)ศิษย์ผู้มีศรัทธา (๓)ปริยัติคือศึกษาเล่าเรียนและปฏิบัติคือศึกษาอบรมควบคู่กันไป